

רפיון בגדכפ"ת אחרי שווא נח

כלל ידוע בדקדוק העברי הוא שאחרי שווא נח בגדכפ"ת דגושות בדגש קל, למשל מְדַבֵּר, מְהַפְּכָה, מְרַכֵּז, כְּלָבוֹ, מְשַׁפְּחֵתִי, נִשְׁבֵּר. מדוע אפוא במילים רבות כגון מְרַבֵּד, צָרְכָן, מְלֻכּוֹת, יְדָכֶם, בגדכפ"ת באות רפות אחרי שווא נח?

מתברר שהכלל הידוע אינו גורף. נמנה להלן את המקרים שבהם אין דגש קל אחרי שווא נח.

בניקוד הטברני של המקרא אנו מוצאים שמות אחדים בבגדכפ"ת רפות, בעיקר אחרי רי"ש שוואית: שְׂרָבִיט, מְרַבְּדִים, קְרַבְּתִי, יְרַכְּתִי (לצד יְרַכְּתִי), [1] עֲרָבִי (גם עֲרָבִי). אפשר שהעיצור השוטף ר' – שבהגיייתו זרם האוויר נע בחופשיות – גרם לרפיון בגדכפ"ת, שבהגיייתו זרם האוויר נע בחופשיות יחסית. אך יש שבגדכפ"ת באות רפות במקרא גם אחרי עיצורים אחרים – במילים האלה: שְׂכַבְּתִי, [2] פְּטָדָה, שְׂפָכָה, אֲבָדָן, [3] יְקַבֵּךְ, בְּגָדִי, מִמֶּתְקִים, רְצָפָה (בימינו מִמֶּתְקִים, רְצָפָה), כְּדָכַד (לצד כְּדָכַד), יְטַבְּתָה, הַבִּיטָה.

שמות ברפיון בגדכפ"ת אחרי שווא נח מצויים גם בעברית שלאחר המקרא: עֲרַבִּית, קֶצֶבָה (לצד קֶצֶבָה), פְּרָכָה, סְרָכָה. בעברית החדשה נקבעו המונחים חֲרָפָה (הצד המושחז של להב הסכין) ועֶקְבָה (סימנים שמטביעה כף הרגל) ללא דגש – שתיהן במילון למונחי טכניקה של ועד הלשון משנת תש"ו, 1946.

לצד מילים אקראיות אלה, שקשה למצוא כלל סדור לרפיון בגדכפ"ת שבהן, יש גם כמה מבנים קבועים שבהם לא בא דגש קל בבגדכפ"ת אחרי שווא נח.

משקלים

משקל **פעלות**: מְלֻכּוֹת, יְלָדוֹת, עֲבָדוֹת במקרא; עֲצָבוֹת בלשון חז"ל; עֲרָבוֹת בעברית ימי הביניים; וּסְמֻכּוֹת בעברית החדשה. [4]

משקל **פעלו**: צָרְכָן, חִיכּוֹ, סְרָבּוֹ, כְּלָבּוֹ, צְלָבּוֹ (על ניקוד משקל פֶּעֱלָן ראו כאן).

שווא מרחף

לענייננו שייכות גם הצורות בעלות 'שווא מרחף', כגון מְלָכִי, עֲזָבוֹ, עֲרָפִלִים. אומנם מקורו של שווא זה בתנועה בדומה לשווא נע, אך במהותו הוא שווא נח: הוא בא אחרי תנועה קטנה וסוגר את ההברה ונהגה כאפס תנועה. את היעדר הדגש הקל אחריו אפשר להוסיף לקבוצות שנזכרו לעיל. לצורכי הוראה נוצר המונח 'שווא מרחף' בגלל שתי תכונותיו המשותפות לשווא נע – מקורו בתנועה ואין אחריו דגש קל.

עוד דוגמאות להיעדר דגש קל אחרי 'שווא מרחף': כְּלָבִי (שמירה), עֲשָׂבִי (תיבול), לִשְׂכּוֹת (תעסוקה), רְצָפוֹת (עץ), עֲנִפְיָהֶם, כְּנִפְיָהֶם, כְּזָבִיָּהֶם (אבל כִּסְפִי, נִסְפִי, רְשָׁפִי לצד רְשָׁפִי); [5] חֲשַׁכְּתִי (הלילה), נְדָבְתִי, בְּרַכְּתוֹ בְּרַכְּתִי (אבל בְּרַכְּתִי).

בגדכפ"ת באות רפות אחרי שווא נח גם בכינויים החבורים לנוכחים ולנוכחות: יִלְדַתְכֶם, בְּנֵיכֶם, אֲתֶכֶן, אֶלְמַדְכֶם, בְּגִלְכֶם. [6]

כמו כן יש צורות מקור נטוי צמודות כינויים במקרא ללא דגש קל: בְּכַתְבוּ, בְּשִׁבּוּ, בְּעִזְבֶם, לְשָׂרְפוּ [7] (לצד בְּנִגְפוּ, בְּאֶרְבֶם). לעומת צורות אלו, כאשר אחרי השווא הנח יש שווא נע, בא דגש בבגדכפ"ת: בְּשִׁכְבְּךָ, בְּאֶסְפְּכֶם.

* * *

על אף כל האמור לעיל דיגוש בגדכפ"ת אחרי שווא נח הוא כלל גדול בדקדוק העברי, ונקפיד עליו בכגון אלה: יִקְפֹץ, נִשְׁבֵר, אֶצְפֵר, לִתְפֹר, לְרִכְבּ, נִתְפֵס, נִגְבְּתָה, תִּקְפֹּא, חֲרַבְהָ, עֲצַבְהָ, צִדְפָה, נִקְבְּהָ, קִצְבְּהָ.

[1] הדגש בצורה ירכתי בשל רצף של שווא נח ושווא נע, וראו את הצורות בְּשִׁכְבְּךָ, בְּאֶסְפְּכֶם להלן (תחת הכותרת "כינויים ונטויות"). על פי החלטת האקדמיה בדקדוק, אפשר לנקד דגש בכ"ף: יִרְכָה, יִרְכְּתִים לצד יִרְכָה יִרְכְּתִים כבמקרא.

[2] צורת הנפרד אינה מתועדת במקרא, ואפשר שהיא שְׁכַבְהָ ולא שְׁכַבְהָ.

[3] וגם קִרְבֵן ביחזקאל מ, מג, אך בשאר ההיקריות קִרְבֵן.

[4] מילים במשקל פִעְלוּת, כגון מְלָכּוֹת ועֲבָדוֹת, קשורות למילים במשקל הסגולי, כגון מְלָךְ, עֲבָד. לכאורה אפשר לטעון שמילים אלו נוצרו בתצורה הקווית (בסיס וסופית): מְלַךְ [צורת היסוד של מְלָךְ] + וּת; עֲבָד + וּת, אלא שאילו כך היה – היינו מצפים לדגש קל: *מְלָכּוֹת, *עֲבָדוֹת. היעדר הדגש אחרי שווא נח מעיד שמדובר במשקל, משקל שדרך שיטה אין בו דגש קל אחרי שווא נח.

[5] ייתכן שבצורות אלה בגדכפ"ת דגושות משום שהן תוכפות לעיצורים שורקים. עוד דוגמאות: כְּאֶסְפִּיקְיָ (מיכה ז, א), אֲשָׁדוֹת הַפְּסָגָה (יהושע יב, ג ועוד בשני מקומות), צִמְדֵי כָרֶם (ישעיהו ה, י).

[6] אשר לשווא שלפני כינוי הנוכח מקובל לראות בו שווא שמקורו בתנועה (על פי צורות הפסק שבהן באה תנועה לפני כינוי הנוכח, כגון יִדְךָ, יִדְבְּרְךָ). לפי זה כשהשווא בא אחרי תנועה גדולה הוא שווא נע: יִדְךָ, בֵּיתְךָ, חֲבִירְךָ, יִצִּילְךָ; ואחרי תנועה קטנה הוא שווא מרחף: אֲבִירְךָ, אוֹהֲבְךָ. ויש הרואים בשווא שלפני כינוי הנוכח שווא נח – ראו זאב בן־חיים, "צורת הכינויים החבורים ׀ך, ׀ת, ׀ה במסורתיה של הלשון העברית", קובץ מאמרים בלשון חז"ל א (תשל"ב).

[7] בצורות אלה השווא נחשב שווא מרחף.

מבחר מקורות:

- יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, עמ' 77–78
- יצחק אבינרי, יד הלשון, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 497
- יצחק לבני, דקדוק הלשון העברית החדשה והישנה, ירושלים 1958, עמ' מג
- ישראל בורשטין, תורת ההגה, ירושלים תש"א, עמ' 21–23

תאריך פרסום 08/08/2019